

GANDBROUW

Propaganda
in België

Paul
Van Damme

1934
—
1951

BEELD

DAVIDSFONDS
UITGEVERIJ

INHOUD

VAN DOOS NAAR TROMMEL – <i>Voorwoord</i>	7
VAN PARTITUUR NAAR VERTOLKING – <i>Propaganda geanalyseerd</i>	13

VOOR DE TWEDE WERELDOORLOG 27

1. EEN KOEKJE VAN EIGEN DEEG – <i>Wederzijdse verwijten</i>	31
2. YOU’LL NEVER WALK ALONE – <i>De macht van het getal</i>	37
3. FROM HERO TO ZERO – <i>Personencultus</i>	41
4. NET NIET HEILIG – <i>Emoties</i>	47
5. TWEE VAN ONZE KAMERADEN LAF VERMOORD – <i>Polarisatie</i>	53
6. ‘DAAR WAREN WIJ OOK’ – <i>Groepsgevoel</i>	61
7. ‘NO PASARÁN’ – <i>Sport en propaganda</i>	67
8. IEDEREEN KOMT ALS JE LEO ROEPT – <i>Antipropaganda</i>	75
9. VERGEVEN EN VERGETEN? – <i>Polarisatie</i>	79
10. MARIE CLAIRE VERLEIDT EN MISLEIDT – <i>Indoctrinatie</i>	87

TIJDENS DE TWEDE WERELDOORLOG 93

11. EERST DE PRENTJES BEKIJKEN... – <i>Het propagandatijdschrift Signaal</i>	99
12. ROOD, RODER, ROODST – <i>De rol van slachtoffer</i>	105
13. LONDON, HERE WE ARE! – <i>Ieder zijn waarheid</i>	113
14. WAAR IS DAT VARKENTJE? – <i>Strooibriefjes</i>	119
15. DE STRIJD OM DE LUISTERAARS – <i>Radio en propaganda</i>	125
16. EN DE KOERS, DIE WAS VAN ONS – <i>Sport en propaganda</i>	133
17. DE ZWARTE VAN DE WITTE VAN ZICHEM – <i>Literatuur en propaganda</i>	141
18. VOOR VROUW EN KIND – <i>Emoties</i>	149
19. VERSCHWUNDEN – <i>Fake News</i>	155

20. EIN LAND, EIN REICH, EIN SYNDIKAT – <i>De macht van het getal</i>	167
21. HET JOODSE VRAAGSTUK – <i>De vijand ontmenselijken</i>	175
22. ER WAS EENS... – <i>Het nut van een vijand</i>	181
23. INFERIEUR EN SUPERIEUR – <i>Cultuur en propaganda</i>	191
24. 'WIJ ZIJN DE JEUGD VAN DEN FÜHRER' – <i>Jongeren en propaganda</i>	197
25. EN LOUIS EN SCHELLEBELLE LEEFDEN LANG EN GELUKKIG... – <i>Film en propaganda</i>	205
26. BY AIR MAIL OF MIT LUFTPOST – <i>'Luchtpost'</i>	211
27. VERBODEN LECTUUR – <i>De clandestiene pers</i>	217
28. 'WIJ WILLEN DE MACHT IN DEN STAAT VEROVEREN' – <i>De oppositie uitschakelen</i>	227

NA DE TWEDE WERELDOORLOG 233

29. HET BEEST IS DOOD! – <i>Bevrijdingspropaganda</i>	237
30. CITY OF SUDDEN DEATH – <i>Oorlogstoerisme</i>	243
31. NOG ALTIJD EEN ONVERWERKT VERLEDEN – <i>Symbolen en iconen</i>	247
32. VROUWEN AAN DE MACHT? – <i>De macht van het getal</i>	255
33. HET ROMMELT IN VLAANDEREN... – <i>Frontvorming</i>	261
34. TOT IN ALASKA – <i>Totaalpropaganda</i>	267
35. ROOD MOET DOOD – <i>Polarisatie</i>	273

VAN GISTEREN NAAR VANDAAG – <i>Een actualisering</i>	281
---	-----

BIBLIOGRAFIE	287
---------------------	-----

INDICES	292
----------------	-----

BEGRIPPEN / PERSONEN / PLAATSEN	292
--	-----

KRANTEN / PAMFLETTEN / TIJDSCHRIFTEN	300
---	-----

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING	303
----------------------------------	-----

TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

*'Er was eens een blikkentrommelaar die Oskar heette.
Toen men hem de speelgoedbandelaar afnam en de winkel van de
speelgoedbandelaar vernielde, vermoedde hij dat er voor dwergachtige
blikkentrommelaars, zoals hij er een was, moeilijke tijden
zouden aanbreken.'*

UIT
GÜNTER GRASS,
'DE BLIKKEN TROM'

Kort na de bevrijding – zeker al in 1944 – verschijnt van een zekere Herman A. Vos een boekje: *Het ABC van het Naziregiem*.^[75] Het concept is afgekeken van de toen populaire ABC-boekjes, waarbij kinderen het alfabet leren aan de hand van tekeningen bij de verschillende letters. Traditioneel staat er in die didactische boekjes bij de A een aap. In de parodie van Vos staat bij de A 'Adolf, de bron van alle ellende'. Hier is Adolf de aap van dienst.^[76]

Zelf noemt de auteur zich een voormalige politieke gevangene. Meer hebben we over hem niet kunnen achterhalen. Alle verdere informatie over die man ontbreekt. Vaststaat dat het niet de schrijver Herman Vos was, wegens te jong. Ook de voormalige minister van Openbare Werken (1944-1946) Herman Vos komt niet in aanmerking, omdat hij nooit een politieke gevangene is geweest. Vermoedelijk was het een Nederlander. Bij je voornaam ook de initiaal van je tweede voornaam vermelden is in Nederland meer gebruikelijk dan in Vlaanderen.

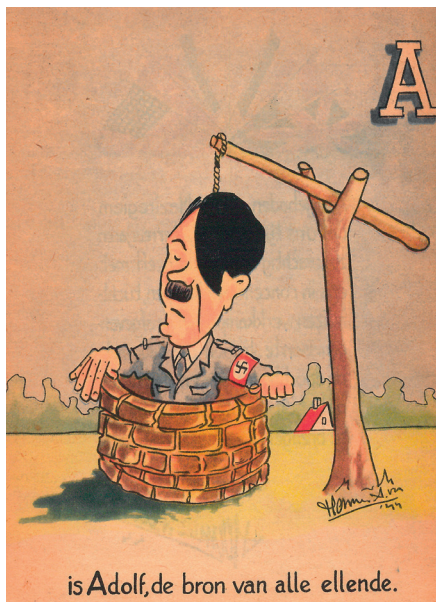
Zeker is dat het boekje werd gedrukt in Leuven en dat het was bedoeld voor zowel België als Nederland.

Waarom wordt anders bij de letter W naast de verzetskrant *La Libre Belgique Vrij Nederland* vermeld? Of waarom staan Degrelle (België) en Mussert (Nederland) als collaborateurs broederlijk naast elkaar? En ten slotte, hoe verklaar je anders dat de Rijkscommissaris voor Nederland Arthur Seyss-Inquart een aparte rubriek krijgt?

De naïeve tekeningen kunnen worden gecatalogiseerd onder de noemer spotprenten. Maar het geheel lijkt eerder op een stripverhaal, inclusief tekstballonnetjes. Uiteraard maakt de tekenaar gebruik van stereotypen en ontbreekt iedere zin voor nuance. Dit is pure bevrijdingspropaganda. Maar toch, tegelijkertijd vatten de tekeningen de bezettingsjaren goed samen. Er wordt verwezen naar de terreur (de letters B, P en S), plunderingen en op-eisingen (D en E), de collaboratie (Q), het verzet (W), de censuur (C), de propaganda (L) en de Jodenvervolg-ing (I). Daarnaast ook een aantal letters die illustratief zijn voor het militaire verloop en de internationale machts-verhoudingen. Alle letters samen staan ongeveer voor de thema's die in dit hoofdstuk aan bod komen.



Het concept is afgekeken van de toen populaire ABC-boekjes, waarbij kinderen het alfabet leren aan de hand van tekeningen bij de verschillende letters... - [75] H. Vos, *Het ABC van het Naziregiem*. Leuven, [1944].



is Adolf, de bron van alle ellende.



zijn de Beulen, met Himmler als meest bekende.



is de Censuur, die alle vrijheid smooft.



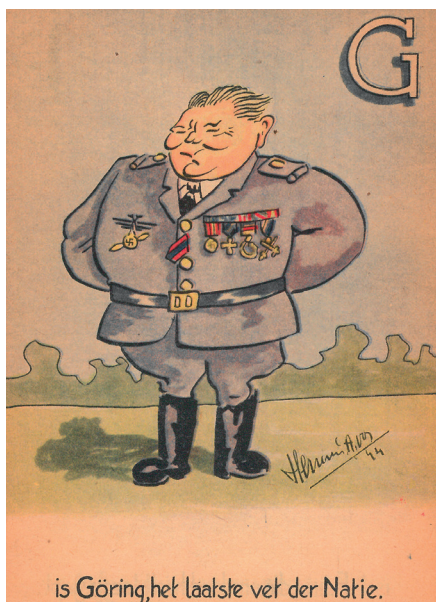
is het Dieventuig, dat hier niet t'huis behoort.



is de Evacuatie, waaraan velen zijn ontsnapt.



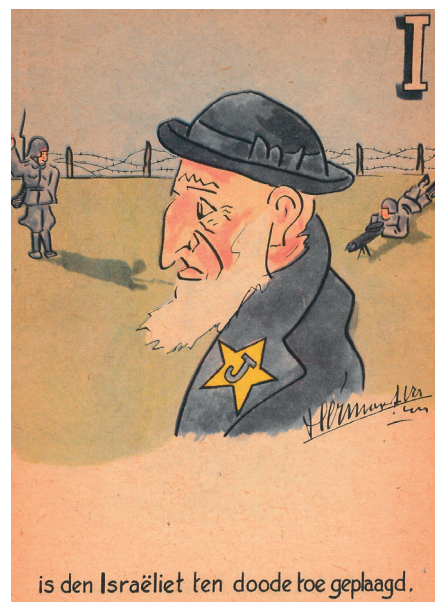
is de Fuhrer, die ons land heeft leeggegap.



is Göring, het laatste vet der Natie.



is de Hel, na het lukken der invasie.



is den Israëliet ten doode toe geplaagd.

H Nr. 17

SPECIALE UITGAVE VAN DE "BERLINER ILLUSTRIRTE ZEITUNG" • DECEMBER 1940

België 2 Fr. / Bohemen en Moravië Kr. 2.50 / Bulgarije Lewa 10.— / Denemarken 50 Öre / Finland mk. 4.50 / Frankrijk Fr. 3.— / Griekenland Drs 11.— / Italië Lire 2.— / Joego-Slavië Dinar 5.— / Neder-
land 20 Cent / Noorwegen 45 Öre / Portugal Esc. 2.50 / Roemenië Lei 18.— / Zweden 50 Öre / Zwitserland 45 Rappen / Slovaکیје Ks. 2.50 / Spanje Pts. 1.25 / Turkije Kurug 15.— / Hongarije 36 Fillér / U.S.A. 10 Cts.

Signaal



Een
der meest succes-
volle vliegers:
luitenant-kolonel
Mölders

Op de cover een paginagrote foto met daarop in het knalrood 'Signaal'. De look valt meteen op tussen alle andere tijdschriften...

- [77] Een der meest succesvolle vliegers luitenant-kolonel Mölders, cover Signaal, december 1940.

II. EERST DE PRENTJES BEKIJKEN...

Het propagandatijdschrift Signaal

BERLIJN, 15 APRIL 1940.

Het eerste nummer van het Duitse propagandatijdschrift *Signaal* rolt van de persen. Op de cover een paginagrote oorlogsfoto met daarop in het knalrood ‘Signaal’. In de kiosken valt het tijdschrift meteen op tussen alle andere.^[77]

Het blad is bedoeld voor de neutrale en de bezette landen, niet voor de Duitse markt. En dat vertaalt zich onmiddellijk in verspreiding en oplage. *Signaal* is bij de lancering verkrijgbaar in twintig verschillende landen en in vier talen: het Duits, het Italiaans, het Engels en het Frans. Halverwege juni 1940 verschijnt al een Nederlandstalige versie en na verloop van tijd groeit het aanbod uit tot twintig verschillende talen, tot en met het Arabisch. In 1943 worden er van iedere editie gemiddeld 2,5 miljoen exemplaren gedrukt.

Over *Signaal* zijn vriend en vijand het eens: dit is een propagandatijdschrift van een heel hoog niveau. Zelfs de recensent van de populaire Britse krant *Daily Express* kan zijn bewondering niet voor zich houden: ‘Elke aflevering bevat bladzijden in de beste kleurendruk die ik ooit heb gezien. [...] geconcentreerde, fatsoenlijke propaganda voor een prijs die bijna iedereen kan betalen en geschreven in bijna elke taal.’

Zelfs op het einde van de oorlog verscheen Signaal in vier kleuren en op kwaliteitspapier

Het idee voor een tijdschrift kwam van de Duitse generaal Alfred Jodl. Hij wilde hiermee in het buitenland het blazoen van de Duitse Wehrmacht oppoetsen. De redactie kwam in handen van de propaganda-afdeling van het Duitse leger.

Die band tussen leger en magazine had niets dan voordelen. Vooreerst financieel, in de vorm van subsidies en sponsoring. Omdat het blad een essentiële rol te vervullen had in de journalistieke verovering van Europa, keek het Duitse opperbevel op geen inspanning. Was er een tekort, dan werd dat bijgepast, en niet alleen door de regering of het leger. Ook de Duitse oorlogsindustrie sponsorde het blad royaal. Hoe moeten anders de advertenties van Messerschmitt voor gevechtsvliegtuigen, die van BMW voor vliegtuigmotoren en die van Siemens voor stoomkrachtcentrales worden geïnterpreteerd? Toch niet als advertenties die bedoeld zijn voor de gewone lezers?

Daar komt nog bij dat het Duitse leger de laatste post was waarop zou worden bespaard. Het blad kon rekenen op dezelfde logistieke ondersteuning en materiële voordelen als het leger. De distributie gebeurde via militair transport. Het blad kreeg de modernste drukpersen ter beschikking en had bijvoorbeeld nooit problemen om aan voldoende inkt en papier te raken. Zelfs op het einde van de oorlog – toen Duitsland meer dan op zijn tandvlees zat – verscheen *Signaal* in vier kleuren en op kwaliteitspapier.

Over het bezettingsregime, de Jodenvervolging of de rantsoeneringen geen woord

Het basisconcept was geïnspireerd op het Amerikaanse fotomagazine *Life*. Technisch verzorgd, met een moderne lay-out en paginagrote foto's en binnenin een kleurenkatern van acht bladzijden.^[78] De titel werd *Signaal* om-



LINKS Technisch verzorgd, met een moderne lay-out, met paginagrote foto's en binnenin een kleurenkatern van acht bladzijden... – [78] Zöllner, *Aanstormende infanterist tijdens een aanval in de flank*, in *Signaal*, 02/07/1942.

dat de schrijfwijze en de betekenis van dat woord in bijna alle talen identiek zijn.

Naargelang van het doelpubliek was het opzet van *Signaal* anders. In de bezette gebieden moest het blad het vertrouwen van de bevolking winnen. In de neutrale staten was het creëren van een pro-Duitse en antivijandhouding prioritair. In de landen die aan de zijde van Duitsland vochten was het de bedoeling dat het blad het moreel van die bondgenoten hooghield door hun oorlogsvoering en inspanning positief te verslaan.

Signaal was op de eerste plaats een fotomagazine. Dat de foto's primeerden op de tekst was een bewuste strategie. De foto's moesten lokken, aanzetten tot het lezen van het bijbehorende verhaal. Zoals kinderen worden verleid wanneer ze een kinderboek ter hand nemen, of volwassenen bijvoorbeeld dit boek: eerst de prentjes bekijken, dan pas de teksten lezen.

Om de lezer niet af te schrikken publiceerde het tijdschrift niet alleen frontreportages. Ook ontspannende culturele thema's kwamen aan bod en uiteraard een aantal belerende ideologische artikels. Vooral die niet-oorloggerelateerde onderwerpen hadden een sterk onderhuids propagandistisch karakter. Steevast promootte *Signaal* er de Duitse samenleving als de meest ideale, de Duitse cultuur als de hoogst verhevene en de Duitse wetenschap als de meest geavanceerde. Over thema's als het bezettingsregime, de Jodenvervolging [79, 80, 81] of de rantsoeneringen geen woord. Daar kon het blad niet mee scoren.

Dat veel mensen *Signaal* hebben bewaard, zegt heel veel over de impact ervan

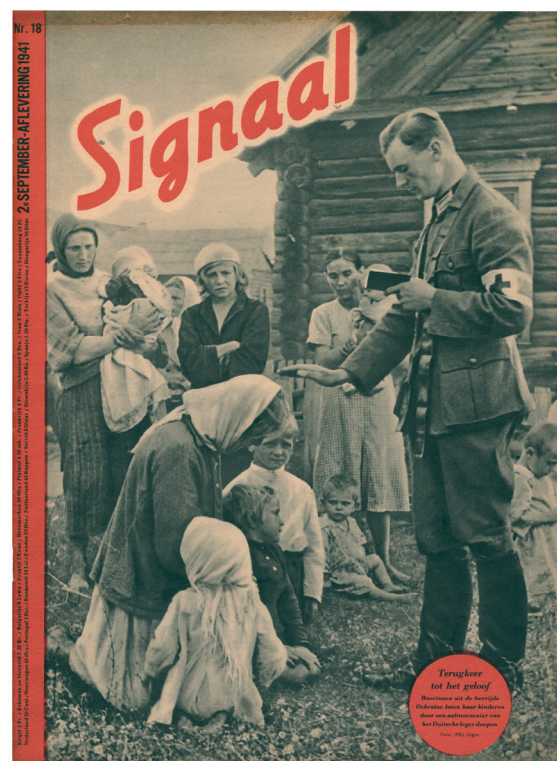
In België werd *Signaal* vlot verkocht. En dat merk je tot op vandaag. Op iedere goede rommelmarkt vind je wel een aantal exemplaren tussen de blikken dozen, de onvolledige serviezen en de vergeelde prentbriefkaarten. Dat veel mensen *Signaal* hebben bewaard, zegt heel veel over de impact ervan.

In 1941 zouden er in België gemiddeld 89.773 Nederlandstalige en 107.285 Franstalige exemplaren per nummer over de toonbank zijn gegaan. Vermoedelijk liep dat in 1943 op tot respectievelijk 100.000 en 150.000 exemplaren. Dat zijn behoorlijke aantallen. De grootste Franstalige krant *Le Soir* (ook al in Duitse handen) had in 1941 een dagoplage van 300.000 stuks, *Het Laatste Nieuws*



[79-80-81] Steevast promootte *Signaal* de Duitse samenleving als de meest ideale, de Duitse cultuur als de hoogst verhevene en de Duitse wetenschap als de meest geavanceerde...

– [79] Cover *Signaal*, 2/03/1941.



[80] Cover *Signaal*, 2/09/1941.

H Nr. 9

SIGNAL • NUMMER 9 • 1944

België 4 Fr. / Bohemen en Moravië 4 Kr. / Bulgarije 8 Leva / Kroatië 20 Kuna / Denemarken 50 Øre / Finland 5 mk. / Frankrijk 7 Fr. / Italië 3 lire / Nederland 30 Cent / Noorwegen 50 Øre / Portugal 2 Esc.
Roemenië 25 Lei / Zweden 55 Öre / Zwitserland 50 Rappen / Servis 12 Dinar / Slowakije 3 Ka. / Spanje 1,50 Pts. / Tsjecho 15 Korus / Hongarije 70 fillér / Zuid-Silezië, „Ostland“ 40 Pfg.

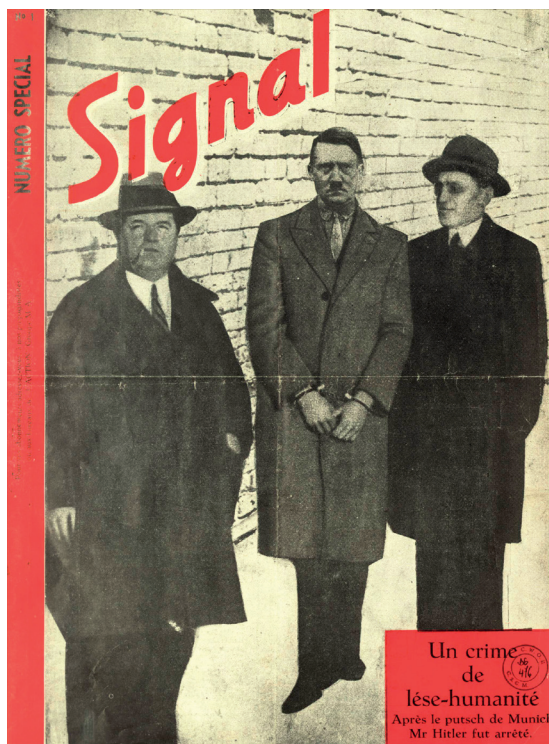
Signal



Een as-
sistente in een
universiteitskliniek

Bij de reportage in dit nummer
over een der beroemdste artsen
van de wereld

Op de cover
een getrukeerde
foto van Hitler
in handboeien...
– [82] Cover
[Le faux] Signal,
juni (?) 1944.



(eveneens onder Duitse controle) verkocht er dagelijks ongeveer 200.000.

Het leek dat hier alles peis en vree was

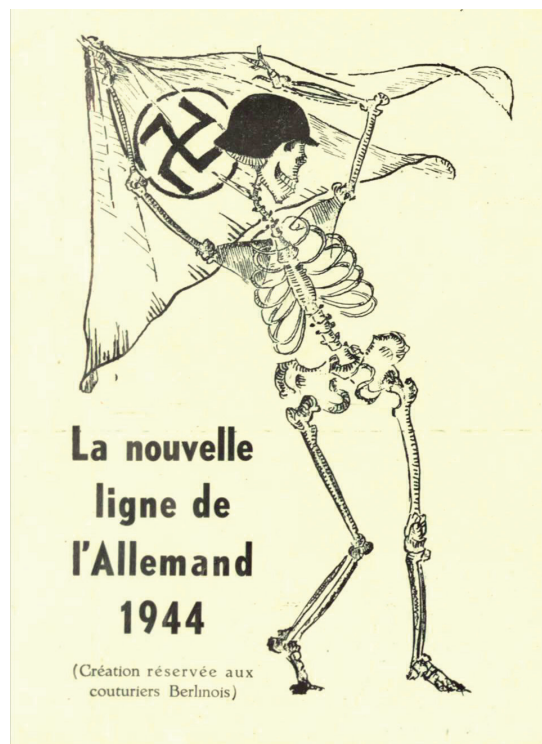
De reportages in het blad stonden ver af van de realiteit. Wie *Signaal* las, kreeg de indruk dat de Duitse bezetter heel correct was in zijn omgang met de Belgische bevolking. Het leek dat er hier geen geweld, vervolging of avondklok was, geen honger, opeisingen of rantsoeneringen, en dat alles peis en vree was.

Dat geïdealiseerde beeld van de werkelijkheid was een doorn in het oog van het verzet, maar veel weerwerk kon het verzet niet bieden tegen die propagandatsunami van Duitse kranten en tijdschriften. Zelfs al slaagde het verzet erin om af en toe in het grootste geheim pamfletten of kranten te drukken en te verspreiden, dan nog was het bij voorbaat een ongelijke strijd.

Of *Le faux Signal* ruim verspreid is geweest, hebben we niet kunnen achterhalen

Geïnspireerd door de stunt van *Le faux Soir*, waarbij het Brusselse verzet op 9 november 1943 erin was geslaagd om een nepnummer in plaats van de 'Duitse' *Le Soir* in de kiosken te leggen, wilde het Waalse verzet iets gelijkaardigs uitproberen met *Signal* [Zie 27. *Verboden lectuur*].

In 1944 gaf het Waalse verzet een valse *Signal* uit. [82]



Advertenties die
de draak steken
met de Duitse
bezetter...
– [83] *La nouvelle
ligne de l'Allemand
1944*, advertentie
in [Le faux] *Signal*,
juni (?) 1944.

Het leek op een echt Duits exemplaar naar lay-out en druk, maar het telde slechts vier bladzijden. Op de cover staat een getrukeerde foto van Hitler in handboeien. Binnenin volgt een redactionele verantwoording: 'Met de verkoop van dit blad willen wij gelden inzamelen om al wie getroffen is door de vijand te helpen.' Meer bepaald zijn dat de politieke gevangenen, de verzetslieden en hun familie. Daarnaast staan er ook enkele advertenties in die de draak steken met de Duitse bezetter. [83]

Oorspronkelijk was het de bedoeling om het blad uit te geven naar aanleiding van de trieste verjaardag van de inval van de Duitsers in België (10 mei), maar door de complexiteit van het plan kwam *Le faux Signal* enkele weken later uit. Het was immers geen sinecure geweest om ongezien aan gelijkaardig papier te raken en aan drukpersen. Of het blad ruim verspreid is geweest, hebben we niet kunnen achterhalen. We vrezden van niet.

In België hield de verkoop van *Signaal* op met de bevrijding. In de niet-bevrijde gebieden hield het blad iets langer stand. Het laatste nummer verscheen in maart 1945. Toen de Russische troepen Berlijn naderden, vluchtte de redactie met een opgevorderde trein in allerijl de stad uit in westelijke richting. Als ze dan toch zouden worden opgepakt, dan liever door de Amerikanen dan door de Russen. In Bamberg in Beieren nam een Amerikaanse legereenheid hen gevangen. Na de oorlog hebben de meeste redactieleden van *Signaal* hun journalistieke carrière voortgezet.

AUVOIRS

CEZEMBRE

FRESNES

ORNE

OP MIJN BORST KLOPT DE
ASSCHE VAN KLAAS, MIJN
VADER, EN VAN AL MIJNE
GEMARTELDE BROEDERS

ST-CYPRIEN
LE VERNET



203